

Izvorni naučni rad

UDK 821.163.44.09-1:398

Aleksandar ČOGURIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

aleksandar.coguric@fcjk.me

**PJESME O BOŠNJAČKIM I SENJSKIM JUNACIMA
KROZ MILUTINOVIĆEVU *PJEVANIJU*
*CRNOGORSKU I HERCEGOVAČKU***

Pjevanija crnogorska i hercegovačka zbirka je epskih deseteračkih pjesama, pjevača i pjevačica *Crne Gore i Brda*. Pjesme su opjevale velike bitke crnogorske istorije, lokalne sukobe Crnogoraca i Osmanlija, Crnojeviće, epske junake (Marko Kraljević, Bajo Pivljanin, beg Ljubović, Alija Đerzelez, Mujo i Halil Hrnjica, Tale od Orašca, Osman Tanković, Čuprić vezir, Alija Bojičić, starac Čejfan, Stojan Janković, Ivo Senković, Ilija Smiljanić, Novak, Radivoje i Grujica). *Pjevanija* usmjerava istraživanja u više pravaca: na primjer, pjevač i pjevani repertoar; prostiranje stare epske tematike; prisustvo i obrada stalnih motiva; epske preokupacije na omeđenom epskom prostoru; usporedbe s pjesmama drugih, ranijih ili kasnijih, pjesničkih zbirki.

Istraživali smo korpus pjesama koje su opjevale odnose senjskih i udbinskih junaka, i druge situacije u kojima su djelovali bošnjački junaci. Po događajima, junacima i prostoru pripadaju bošnjačkim, iako su ih ispjevali hrišćanski pjevači, svojim načinom. Nadmoćniji hrišćanski junaci bošnjačke smatraju sebi ravnim: stari Čejfan – veliki ratnik i megdandžija, autoritet i povjerenje, junački imperativ, odmjeran i oprezan, velikoga životnoga i ratničkoga iskustva. Pjesme *Predrago je preskupo*, *Opet Smiljanić*, *Kommen*, *Bošnjak*, *Svadba i kavga*, *Starac Čejfan* – dio su pjevačke vještine u građenju epskoga svijeta, prostranih i razuđenih slika.

Ključne riječi: „*Pjevanija*“, *epske pjesme*, *bošnjački junaci*, *senjski junaci*

UVOD – informativni osvrt na *Pjevaniju*

Tekst ćemo početi Velek i Vorenovim riječima da „proučavanje usmene književnosti mora biti značajna briga svakog onog poslenika u nauci o književnosti koji želi da shvati procese razvoja književnosti, poreklo i razvoj

naših književnih žanrova i sredstava“ (Velek i Voren 1985: 70). *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*¹ zbirka je usmene poezije, ne i „prva antologija crnogorske narodne poezije“ (Đurković 1992: 175), koju je sakupio i objavio Simo Milutinović Sarajlija, pod pseudonimom Čubro Čojković Crnogorac, u osnovnome dijelu ima 175 tekstova, od kojih tri lirske, jedna u prozi, ostalo su epske deseteračke. Dodatak ima dvadeset jednu epsku pjesmu, znači ukupan broj deseteračkih jeste sto devedeset dvije. Kilibarda je zapisao da su protivnici *Pjevanije* „bili odviše veliki autoriteti da bi akademski usmjereni književni radnici pregli da prirede za štampu *Pjevaniju*...“ (Kilibarda u *Pjevanija* 1990: 8) Konstatovaćemo: *Pjevanija* je zbirka usmene poezije koja je objavljena u najpogrešnije vrijeme. Više je razloga tome. Prvo, velika njezina prepreka bila je slaveno-serbska ortografija kojom je naštampana, jer je to značilo nesaglasje s već proklamovanim vladajućim stanjem koje je proizvela Vukova jezička reforma. Drugo, to je momenat najveće snage i ugleda Vuka Karadžića u sferi usmenoga stvaralaštva, vrijeme u kojem se „Vuk utemeljio kao nedostižni sakupljač i izdavač narodnih pjesama, sve što je s pjesmama radio tumačilo se kao mandatni posao koji mu je narod povjerio“ (Kilibarda u *Pjevanija* 1990: 8). Treće, nije se mogla zamisliti ni prećutna potpora najvećih evropskih autoriteta – Jerneja Kopitara, Jakoba Grima, Leopolda Ranke, ali i Vukova ili Njegoševa. Odsustvo Vukove potpore Kilibarda ovako definiše „Vuk nije oprostio svom bivšem prijatelju što se umiješao u njegov sakupljački, posao“ (Kilibarda u *Pjevanija* 1990: 6). Što je najgore, sve se to dešavalo u zenitu Vukova rada. Vukov otklon od Sarajlije i konačni razlaz bio je podstaknut i Sarajlijinom nesmotrenošću i nestalnošću. Kilibarda navodi da je Sarajlija iznevjerio dato obećanje Vuku da će mu spremi pjesme iz Crne Gore. Čak je pjesme koje je Petar Prvi bio poslao u Kragujevac 1828. godine, kradomice prepisao i objavio u *Pjevaniji*, ne spomenuvši im autora. Međutim, Živko Đurković u knjizi *Sarajlija i Njegoš* iznosi da je Petar Prvi tražio od Sarajlije da ga ne spominje kao autora, što zbog položaja koji je imao u narodu, to i zbog činjenice da je bio autor nekih pjesama o bojevima u kojima je sam učestvovao. Oba viđenja imaju svoju utemeljenost, mada nam se bližim čini Kilibardina argumentacija, jer ukazuje na atmosferu ispod površine odnosa Petar Prvi – Sarajlija i Vuk – Sarajlija. Bez ovih informacija s pravom bismo se čudili što sastavljač, uz pjesme Petra Prvog, nije zapisao od koga su spjevane i zašto su vrata Vukove usmenoknjiževne kuće bila trajno zatvorena za Sarajliju. Kilibarda piše da je Sarajlija gubio podršku na sve

¹ *Pjevanija*, prvobitno planirana u šest knjiga, u Sarajlijinu izdanju objavljena je u Budimu 1833. od trideset tri pjesme i Lajpcigu, prošireno izdanje, 1837. godine. Nakon toga objavljena je tek 1990. godine u priređenju Dobrila Aranitovića. Potonje izdanje, sastavljeno po budinskome i lajpciškome, donijelo je Sarajlijin cjelokupni sakupljački rad, poznat nauci.

strane, da je *Pjevanija* ćušnuta u stranu, jer „ko je htio velike usmene poezije – čitao je Vuka, a ko je tražio crnogorsku deseteračko-hroničarsku povjesnicu – poslužio se Njegoševim *Ogledalom srpskim*“ (Kilibarda u *Pjevanija* 1990: 8). I iznosi decidan zaključak: „Ljudi od nauke i nekako, a široki čitalački puk nikad se nije upoznao s *Pjevanijom*“ (Kilibarda u *Pjevanija* 1990: 8). Skoro, pa imperativno Vatroslav Jagić je naložio da tu knjigu treba izbjegavati, nakon Serensenova mišljenja da su pjesme u *Pjevaniji* starije od Vukovih.

U *Pjevaniji* smo ustanovili nekoliko dominantnih tematskih blokova, što je sasvim odgovarajuće kolektivnim interesovanjima i preokupacijama događajima i ličnostima, koji su imali direktne uticaje na duhovni, ali i tekući život pojedinca i zajednice. Stoga su sasvim očekivane pjesme „crnogorske ratničke tematike“ (Kilibarda u *Pjevanija* 1990: 8), koje su pjevale velike bitke iz crnogorske istorije, čiji su akteri bile dvije prirodno suprotstavljene strane, crnogorska i osmanska – ne uvijek isključivo vojnički. To su prostrane istorijske *freske u kamenu* utisnute u kolektivnu duhovnost i pamćenje. Koliko je to bila superiorna tema kazuje primjer nasuprot nje: jedna je pjesma o borbi Crnogoraca i Francuza. Crnogorski kolektiv zanimalo je sve što je neposredno ili posredno vezano za Osmansko Carstvo, svaki njegov i najmanji prividni pad smatran je impulsom vrijednim najveće pažnje. Stoga je pjesma pažljivo osluškivala intenzitet sukoba između hrišćana i Osmanlija van Crne Gore ili, pak, disharmoniju unutar samoga Carstva, tj. unutarne sukobe zarad očuvanja prvjenstva. U tim se pjesmama uglednici osmanske vlasti suprotstavljaju caru ili sultanu, ali sa znanjem da „celim turskim carstvom upravlja jedan čovek kome su svi ostali potčinjeni“ (Makijaveli 2009: 24), da znaju dokle su granice toga neslaganja. I ovđe ćemo pomenuti da samo jedna pjesma pjeva o ratu Francuza i Mlečana, koji nijesu bili daleki svijet, već naprotiv, uz samu Crnu Goru.

U značajnome omjeru su pjesme o lokalnim sukobima Crnogoraca i Osmanlija, koje su posljedica životnih okolnosti u kojima obitavaju glasoviti junaci, bilo koje strane. Povoda tim sukobima bilo više. Na primjer, sukobom se uvijek okončaju žalbe osmanskih prvaka sultanu ili pašama na postupanja Crnogoraca. Ovđe ćemo pomenuti neočekivan slučaj – ima pjesma u kojoj Kući traže od paše skadarskoga da ih zaštiti od Rovčana. Drugi povodi za sukobe su presretanje svatova, pozivi na megdane, hajdučki upadi, traženje harača, okupljanje i podizanje četa, te pljenidba imovine, najčešće sitne stoke. Ovoj skupini pjesama mogli smo priključiti i pjesme o velikim epskim junacima, međutim, ostavili smo ih zasebno. Riječ je o pjesmama stare tematike – o Marku Kraljeviću, Baju Pivljaninu, begu Ljuboviću, Mijatu hajduku. Čak dvadeset dvije pjesme opjevale su Marka Kraljevića. Veliku frekventnost imaju i pjesme o bošnjačkim junacima – Alija Đerzelez, Mujo i Halil Hrnjica,

Tale od Orašca, Osman Tanković, Čuprilić vezir, Alija Bojičić, starac Čejfan – i senjskim – Stojan Janković, Ivo Senković, Ilija Smiljanić. *Pjevanija* nije zaobišla ni pjesme o hajducima s Romanije – starini Novaku, Radivoju i Grujici. Kad je u pitanju doba srednjovjekovlja *Pjevanija* je u nekoliko pjesama predstavila Mrnjavčevića, nešto manje – cara Lazara, Jakšića, Strahinjica, Đurđevu Jerinu, Zmaj Ognjenoga Vuka, Stevana Musića, dok je doba srpskog ustanka u dodatku opjevano sa po jednom pjesmom o Karađorđevu vojevanju i boju na Deligradu. Crnogorska dinastija Crnojević pjesnički je dodirnuta samo s dvije pjesme – jedna u osnovnome dijelu i jedna u dodatku, vrlo skromnoga udjela. Tek pojedinačno pjesme opjevavaju osvetu, junačke podvige, ženidbu junaka, ropstvo junaka, porodične odnose, zidanje gradova ili, pak, sadrži vjerske ili humorističke elemente.

Više je razloga koji su usloveli ovakvu tematsku strukturiranost *Pjevanije*²: prvo, sastavljač je želio ponuditi cjelovitu zbirku južnoslovenskoga epskoga pjevanja, u tematskome smislu; drugo, želio je pokriti što veći geografski prostor opjevan u pjesmama; treće, želio je ostvariti širok obuhvat junaka i događaja kao reprezentе epskoga pjevanja; četvrto, pokazati da konkretna epska tema nije isključivi rekvizit jednoga prostora i jednoga pjevača, ali i slušalačke publike; peto, želio je pokazati da je pjesma u moći da ima svoj lik i u, od sebe, odaljenome prostoru od onoga đe junaci djeluju i stvaraju događaje; šesto, pokazati da je pjesma kadra izaći iz prostora za koji je vezana događajem, junakom i pjevačem, te da može zaživjeti i među pjevačima i slušaocima drugačijih svjetonazora i socio-kulturalnih prilika. Sastavljač nije uspio, ili se nije trudio, da pribavi pjevače s različitih terena, pa je to sretno

² Latković (1967: 40) je konstatovao: „Mnogo je jasnija situacija kada se pesnik potpiše ispod svoje pesme i time joj dade oznaku individualne tvorevine. Takve potpisane pesme (ili cela zbirka), kojih je vrlo veliki broj, treba smatrati individualnim tvoreninama bez obzira do koje je mere njihov tvorac uspeo u podražavanju narodne pesme“. *Primječenije* uz pjesme donosi vrijedne podatke, između ostalih i informacije o imenima pjevača i mjestu odakle potiču. *Pjevaniju* je ispjevalo sedamdeset pjevača i pjevačica „iz svih krajeva Crne Gore i Brda“ (Kilibarda u *Pjevanija* 1990: 8), izuzetak su Sarajlija, njegova majka i ded Srdan – po jedna pjesma, kao i Petar Mrkačić i Gašo Rišnjanić – Hercegovci. Samo za trinaest, od sto devedeset dvije deseteračke pjesme, stoje „neuvjerljive i uopštene konstatacije“ (Đurković 1992: 179) – *ne znam kim je spjevana* ili *ne znam od koga je imam*. Podaci o pjevačima izuzetan su doprinos nauci o usmenoj epici, iako suprotno tada vladajućemu gledanju na usmenost, herderovskim-grimovskim pogledom. Sastavljač je uspio da pjesme pribavi od velikog broja pjevača. Najplodniji pjevači *Pjevanije* bili su Jovan Knežević, Vulin Popović, đak i Rade Knežević, te Petar II Njegoš, Petar Mrkačić i Petar Prvi. *Pjevanija* je sačuvala od zaborava i tri pjevačice: Anđeliju Milutinović, Jagliku Muškoban i Gospavu – Golu, od kojih je uzeo svega četiri pjesme. Pjevači su bili iz Bjelopavlića, Morače, Rovaca, Bjelica, Pješivaca, Bjeloša, Čeva, Gacka, Dobrskog Sela, Njeguša, Kotora, Lješanske nahije, Pipera, Bokova, Župe Nikšićke, Čeklića, Ozrinića, Bajica, Vasojevića, Oraha, Velestova, Novoga Pazara. Samo za tri pjevača nije ostavio podatke o mjestu poticanja.

naslovom riješio. Međutim, najširim obuhvatom pjevača ne može se pohvaliti niti jedan sakupljač usmene epike, što je sasvim razumljivo.

Međutim, svaki usmeni tekst nije podjednako tradicionalan, jer su obrazovani autori u tradicionalni sadržaj unosili netradicionalne elemente svojstvene pisanoj književnoj tehnici. Takvi su autori mogli prenijeti tradicionalnu pjesmu, ali je nijesu mogli sastaviti. U našem slučaju to su Petar Prvi i Petar II Njegoš, koji su usmeno pjevanje posmatrali kao dio književnoga nasljeđa u čijemu su stvaranju i sami učestvovali, ali ne kao nepatvoreni usmeni pjesnici-pjevači, već kao stvaraoci kojima je usmenost služila u dooblikovanju svojih književnih ostvarenja. Pjevanje *na narodnu* Latković (1967: 42) smatra najavom, bolje reći početkom „opadanja narodnog pesništva”. Za usmene pjesnike-pjevače koji su polazili od ranijega teksta, reći ćemo da su ostajali u prostoru tradicionalnosti, onoliko koliko su bili daleko od pisanoga književnoga teksta. Poezija zbirke bila je nadahnuta iz jednoga centra – Cetinja, a onda poput spektra širila se na druge krajeve i mjesta. Medenica (1975: 5) je smatrao da je za usmenu epiku dragocjeno „pouzdanu obavještenje o geografskoj raspodjeli njihova skupljanja i beleženja, upravo o geografskoj karti epike, na osnovu koje bi se mogli dalje da proučavaju njeni pojedini slojevi“. Sarajlija je takve tragove ostavio u *Pjevaniji*.

PJESME O BOŠNJAČKIM JUNACIMA U *PJEVANJI*

Alojz Šmaus je epsku teritoriju razdjelio na „hrišćansku epiku dinarske zone, hrišćansku epiku perifernih zona, muslimansku epiku“ (Šmaus 2011: 37), odnosno bošnjačku (prim. A. Č.). Bošnjačku epiku geografski je smjestio u oblast dinarske zone, ali je precizirao da „zbog posebnih prilika kao kolektivni izraz protivničke strane, pobornika islama i velike osmanske carevine, i s obzirom na delimično razvoj i oblik, ona zaslužuje da bude izdvojena kao posebna grupa“ (Šmaus 2011: 37). Naslov *Pjevanija crnogorska i hercegovačka* inicira mišljenje da je riječ o pjesmama jednoga užega geografskoga prostora – centralnih dinarskih krajeva – Crne Gore i Hercegovine. Nakon iščitavanja zbirke vidimo da je naslov opravdan u dijelu što su njezine pjesme ispjevali pjevači toga prostora, ali tematska razuđenost sasvim ga je nadišla, što je dalo zbirci izuzetnu vrijednost. U stvari, ona je sabrala sve one tematske epske naslage koje su intrigirale pjevače i slušaoce obilježenoga prostora. Usmjerenje takvom magistralom učinilo je da *Pjevanija* svojom ambicioznošću pribere usmene teme sa što širega geografskoga prostora i donese jedan lijep sabir pjesama o bošnjačkim junacima. Bez obzira što im autori nijesu bošnjački pjevači smatramo da donose taj duh svojim događajima, junacima, prostorima đe im je žila kucavica, otkud su dospjele, a hrišćanski pjevač ih

je svojim načinom ispjevao. O tome kako dolazi do pjevačeva prihvatanja sadržaja druge kulture Piter Berk kaže: „Ono što privlači ljude jedne kulture drugoj često je ideja ili praksa analogna njihovoj sopstvenoj, te istovremeno tako poznata i tako strana“ (Berk 2010: 57). U konačnici dobijamo da „ideje i prakse tih dveju kultura počinju još više da liče jedna na drugu“ (Berk 2010: 57). Taj krug pjesama možemo razdvojiti u dvoje: devet³ pjesama o odnosima senjskih i udbinskih junaka i pjesme o bošnjačkim junacima, bilo udbinskoga ili nekoga drugoga kraja.

Pjesme o senjskim i udbinskim junacima ispjevalo je sedam pjevača, samo je jedan ispjevao dvije, za jednu je ostalo da joj je pjevač nepoznat. Zaključujemo da su teme kupljenja harača, ženidbe junaka, megdana bile bliske mnogim pjevačima, nijesu bile svojina samo jednoga. Najdužu pjesmu ispjevao je Gorčin Lješanin, preko sedam stotina stihova, što znači da je ostao vjeran dužini kao jednoj od odlika krajiške epike, ali nijesu se trudili da po svaku cijenu slijede tu odliku. Ni drugi pjevači nijesu zapostavljali dužinu, što je uočljivo iz podataka u fusnoti, ali su ostali u svome epskome običaju, po čemu njihove pjesme odudaraju od krajišnica s usana bošnjačkih pjevača. Odudaraju još u jednome: uvijek su nadmoćniji hrišćanski junaci u odnosu na bošnjačke, na megdanu, ali im se junaštvo nikad ne poriče, samo se takav rezultat smatra ratničkom i junačkom srećom. Braun je precizirao put kojim junak ulazi u pjesmu, stoga ćemo navesti citat: „Onaj ko je posedovao opšte junačke vrline i kvalitete, a povrh toga je bio podesan i za zastupnika tog političkog stava, bio je idealan lik junačkog pesništva“ (Braun 2004: 96). U velikome omjeru epska pjesma je to slijedila, nalazeći u istoriji likove podesne da ih prihvati kolektivna tradicija, ili je, pak, uzimala neistorijske koje je kolektiv mogao prihvatiti kao stvarne. Pred nama su pjesme koje su opjevale glasovite udbinski junake: Mujo (Mustajbeg) Hrnjica (četiri pjesme), Halil (Gojeni Halil) Hrnjica (tri pjesme), Asan-aga i Tale od Orašca (u po dvije pjesme), Osman Tanković, barjaktar Nukić, Alija Bišćanin, stari Luman-aga, Nuhan Đulić, Ramo Kovačina, Ibro barjaktar (u po jednoj pjesmi) i naspram njih senjske Iva Senjanina (pet pjesama), Stojana Jankovića (tri pjesme), Iliju Smiljanića, Komnena barjaktara, Sima Ugljevića, Rajka od Zmijalja, Vuka Mandušića, Gavran-harambašu, staroga Klanca (po jedna pjesma). Kad su u pitanju junakinje tu su Anđelija, sestra Iva Senjanina (tri pjesme) i majka Stojana Jankovića (dvije pjesme), kao i Udbinjanke Hajkuna, sestra Muja Hrnjice (dvije pjesme), kada Merjema, Fatima, Dizdar-Osman-agina šćer (u po jednoj pjesmi). Sva zbivanja vezana su za Kotare, Udbinu, Kunar planinu.

³ To su: 31, 67, 82, 112, 113, 114, 116, 124, 169.

Na tekstovima nekoliko pjesama ukazaćemo na ključne tačke njihove poetike. Primjer pjesme koja teče širokim epskim koritom jeste *Predrago je preskupo* (169). Pjesma počinje junačkim okupom na kojemu ugledni junaci nude Stojanu Jankoviću da ga ožene sestrom nekog od njih. Međutim, on bi da oženi Hajkunu, sestru Muja Hrnjice, što je u *kafezu rasla*, koju prose sa svih strana, čak i sami car. Mujo za nju od cara može dobiti vezirstvo nad Bosnom i ferman da pokori svu krajinu i Dalmaciju. Stojan odlazi sam, jer ženidba je lični čin, u kom se pojedinac mora pokazati da je dostojan svoje namjere. Stari megdandžija Klanac naređuje družini da se opreme i nađu Stojanu ako zatreba. U nastavku pjevač vješto uvodi kraću epizodu u kojoj će se sresti dva junaka – Stojan i Mujo Hrnjica, kraj vode Nesretnice. Stojan je zaspao, našao ga je Ibro barjaktar. Kako mu je Stojan izgledao kazuje odlična metafora:

*Viđoh zmaja pod jelu zelenu,
na prsi mu crna ovca leži,
a u zube vrano janje drži,
po prsima sjaju mu se oči,
ka zvijezde po nebu vedrome,
prislonio uz jelu lubardu! (277–282)*

Ibru je, od straha, puška ispala, a Mujo je odmah znao da je Ibrov *zmaj* zapravo Stojan. Svezanome Stojanu jedino je Mujo smio uzeti pušku. Epski lijepa slika je ona u kojoj vode vezanoga Stojana udbinskim sokacima – silni narod gleda takvoga junaka, osobito bule. Stojana je, videla Hajkuna iz kafeza, kroz durbin, i sama sebi rekla da bi radija Stojana, nego cara. Mujo stavlja Stojana u tamnicu i sprema se da ide na londžu – slavlje u čast Stojanova utamničenja. Hajkuna prevarom uzima Muju ključeve i dok je Mujo na londži, oslobađa Stojana i pripremaju bjekstvo u Kotare. Uz put ih pristiže Mujo sa svojim Udbinjanima. Stojan izlazi pred Udbinjane, ubija ih šezdeset, a onda se pojavila velika vojska. Stojan se ne znajući čija je uplašio, jer i takvome junaku strah nije stran. No, to je bila vojska njegovih Kotara, predvođena starcem Klancem. Pjevač je to upotrijebio da relaksira epsku situaciju. Stižu u Kotare, Stojan vodi Muja u tamnicu, slijedi svadbeno veselje. Nakon toga Hajkuna, sad Ljubosava, moli Stojana da pušti Muja, koji neveseo ide kući, silna mu je družina izginula. Stojan se rastaje s Mujom kao junak s junakom – daje mu bedeviju i kaže nek ide i nek sveti svoju sestru. Ostvarenje izuzetne epske harmonije i svekolikoga sklada nije donijela novu epsku realnost, ali jeste pokazala stabilnost puta kojim je tekla starinska epska pjesma.

Smatramo valjanim posvetiti pažnju pjevaču Vulinu Popoviću – đaku, koji je motiv Anđelijine udaje donio na dva načina, sličnoga završetka. Slučaj pjevača Vulina potvrda je da „nije sve u svako doba moguće, ali ne može

svatko ostvariti ono što je ponekad i moguće; za stvaranje umjetničkog djela potreban je pravi talent u pravo vrijeme i na pravom mjestu“ (Hauser 1986: 39). Kako je talenat izostao pokazaćemo na pjesmama *Rajko* i *Smiljanić*. U pjesmi *Rajko* (112) Anđeliju prose s mnogih strana, jedan od prosaca je Rajko od Zmijalja, ali bi je brat rađe dao nekome udbinskome junaku, barjaktaru Nukiću, kome šalje poruku da kupi svatove. Nakon toga okuplja senjske junake i pita ih bi li neko izašao pred Nukića svatove. Rajko se prijavljuje, a Anđelija dojavljuje Nukiću, po Đuru Golašiju, za plan senjskih prvaka. Đura presretne Rajko, otme pismo i veže za jelu. Barjaktar Nukić nailazi pjevajući drumom, a Rajko izlazi pred njega, veže ga i posla Đura da kaže Anđeliji kako je Nukić poubijao sve Senjane, te da ide za nju. Tada ona od radosti kolo povede. Rajko pristize, vodi Nukića i kaže Anđeliji da će ga puštiti ako pođe za njega, u drugačijemu barjaktara će nabiti na kolac a nju objesiti. Ona odbija Rajkovu ponudu i kaže da je radija umrijeti na barjaktarovim grudima. Rajko ispuni obećano. Još teže poetsko posrnuće desilo se u pjesmi *Smiljanić* (160), istoga pjevača i iste teme – udaja Anđelije Smiljanić. Anđelija kaže bratu da je vrijeme da se on ženi a ona udaje. Spominje bratu lijepu kadu staroga Liman-age udbinskoga i predlaže da agu pozove na megdan, pa da pobjednik vodi obje. Ivan posluša sestru i pošalje pismo Liman-agi. Stari junak se nađe na mucu, ali mora izaći na megdan. Udaraju dva junaka jedan na drugoga, dvoboj dugo traje, pobjednika nema. Tada Ilija zaziva sestru da mu pomogne, ali ona pomaže agi. Međutim, kad kada vidi što se zbiva prilijeće i proboda svoga muža. Anđelija bježi, Ilija je pristize, a što slijedi kazuju stihovi:

*No da vidiš Smiljanić-Ilije,
ka' je seku na muke metnuo,
jedne muke, salomio ruke,
druge muke, proreza joj dojke
a proz dojke promolio ruke,
ostavi je na sred drumu puta
da je gleda ko gođ tuda prođe
kakva fala od brata sestrici
koja hoće da izgubi brata. (139–147)*

Vidimo da isti pjevač obje pjesme završava slično – najstrašnijom surovošću što im je oduzelo svaku pjesničku snagu i značenje. To navodi na zaključak da omalen pjevač ne umije dovesti pjesmu do svoga veličanstvenoga završetka, iako se kretala tim putem.

Nasuprot primjerima ukroćene pjesničke snage imamo i odličnih pjesničkih rješenja. Pjesma *Opet Smiljanić* (116) donijela je izuzetan opis ljepote sestre Udbinjanina Đulića Nuhana, Zlatke Đuličić. Iako je riječ o nasljeđu, taj opis

razuđenošću i neposrednošću, donosi novu originalnost i svježinu jer je stao na epski očekivano mjesto. Sasvim je dopušteno da pjevač nasljeđuje materijal iz jednoga kraja, unosi ga u svoj, dodajući mu neku svoju pojedinost, jer se „svaki umjetnik izražava jezikom svojih prethodnika, uzora i učitelja; jer, kao što umjetnik ne iznalazi govorni jezik kojim se služi, tako on ni jezik svoje umjetnosti ne stvara na vlastitu ruku i svoju potrebu za oblikovanjem ne hrani iz vlastitih sredstava“ (Hauser 1986: 41). Naš pjevač poširoko zalazi u sve očekivane epske rukavce kad je u pitanju takav epski dio. Tome svjedoče stihovi:

Lijepa je kako gorska vila,
a vita je kâ i jela vita,
još je na nju odijelo divno,
jedne pleći, tri kavada žuta,
jedno srce, tri ćemera zlatna,
a na grlo tri drobna đerdana,
jedan đerdan od sitna bisera,
drugi đerdan od žuta merdžana,
a treći je od sjajna kamenja
u kome se zraci prelamaju
te svakakve boje izdavaju,
njemu nejma fale ni cijene,
ma je Zlatka podugačka vrata,
još je njozi vrata ostanulo
što bi stala ruka od junaka;
jedan đerdan grlo uvatio,
a drugi joj na prsi panuo
te joj bij'le dojke nakitio,
a treći joj tiče do pojasa
te je zlato na zlato panulo,
da kakva je cura u obrazu,
dva obraza dva knjige tabaka,
jagodice rumene ružice,
obrvice dvije pijavice,
trepavice krilca lastavice,
oči su joj kaplje murećepa,
medna usta kutija šećera,
sitni zubi dva niza bisera,
kosa joj je tura ibrišima,
za ljeto se ne bi nagledao,
za vijeka ne bi namilov'o,

*da je vidiš bi se razbolio
da poljubiš uput prebolio. (41–73)*

Ista je pjesma donijela i odličan Zlatin i Ilijin dijalog, pun dinamike, poleta i vedrine, što potvrđuje pjevačev poetski damar i dodatna potvrda da uspjela mjesta nijesu posljedica incidenta pjevačeve umješnosti, već uzrelog pjesničkoga dara. Inače, pjesma je cijelim tokom slijedila zrelu maticu ep-ske poezije. Uspjelo rješenje u pjesmi *Komnen* (31), u sceni u kojoj se Halil uplašio od Komnena, možemo gledati kao na obnovu staroga sadržaja, iako se „umjetnik uspio osloboditi svojih prethodnika“ (Hauser 1986: 41), ipak za „novo nastalo djelo zahvaljujemo više drugim djelima nego otkriću i iskustvu vlastitog autora“ (Hauser 1986: 41). To stihovi ovako predstavljaju:

*Na njega se Komnen obrnuo,
velikim je okom prevalio,
a desnijem brkom namignuo,
i bijelim poškripnuo zubom,
do Turčina j' oganj dolazio.
Koliko se Ture prepanulo –
od straha ga uhvati groznica
te ga Komnen ufatio živa... (114–121)*

Navešćemo i nekoliko primjera kako postupaju pravi junaci bilo senjski ili bošnjački. Nije rijedak slučaj da se veliki junak obrati drugome junaku da mu oprosti život a on će mu zauzvrat priznati junaštvo. To pokazuju stihovi u pjesmi *Zulum udbinjski* (82), kad se silni Ali-paša obraća Janković Stojanu koji ga goni cijeli dan:

*Bogom brate, Janković-Stojane!
Ostavi mi život na mejdanu,
tvoj je mejdan, a tvoje junaštvo. (216–218)*

Nakon tih riječi Stojan je bez dvoumljenja odustao, jer je priznanje junaštva od junaka spram sebe najvredniji dar. Slično promišlja i Nukić barjaktar, pjesma *Rajko* (112), kome je čast takmičiti se s velikim junakom, potvrditi sebe u takvome susretu:

*Rajka vali sva vlaška krajina,
a ni mene ne kude družina,
a da mi sa s Rajkom uvatiti,
da vidimo ko je junak bolji! (104–107)*

Spomenućemo i primjere uspjelih i promišljenih postupanja junaka, kojima pjevač čuva najbolju epsku tradiciju. U pjesmi *Komnen* (31) glavni junak neće da ubije Osmara Tankovića dok je na molitvi, jer od oca je naučio:

*Fala bogu, fala istinome,
ja sam čuo od babajka moga
da je grijeh izgubit junaka
kad se bogu moli po zakonu. (74–77)*

Ili, u istoj pjesmi isti junak vraća Halila Muju, jer junak junaku oprašta život, odnosno ostavlja ga da se s njim nadmeće u nekom sljedećem okršaju ili na megdanu. Braun to vidi kao posljedicu osmanskih osvajanja koja su „stvorila izuzetno plodno tlo za oživljavanje i širenje junačkog duha“ (Braun 2004: 93). I pjesma *Višestručni mejdan* (124) ima sluha kako se junak prema junaku ophodi – Ramo Kovačina poziva Iva Senjanina na megdan, na Kunaru. Kaže mu da povede Vuka Mandušića i Gavran-harambašu, jer će on Tala i Asan-agu Ibrica, a „dvoboj je pravi epski vid borbe koji najbolje odgovara junačkim pojmovima i idealima. Otuda i ne čudi da se dvoboju daje prednost nad ostalim vidovima borbe: sve borbe i svi ratovi rado se svode na dvoboj“ (Braun 2004: 151). U pjesmi su snage ujednačene, a junačka sreća će odrediti pobjednika. Ivo ubija Rama, a zatim i Muja. Tale ubija Vuka, a Gavran-harambaša Aliju. Gavran udara na Tala, ali Ilija ne dopušta da ga ubije. Pravda to time da bi imao ko pričati što je bilo na megdanu. U stvari, junak mora imati mjeru, mora čuvati junaka spram sebe, a Tale jeste takav junak. Savladavši Rama i Muja pokazao je koliki je junak.

Deset⁴ pjesama opredijelili smo kao pjesme o bošnjačkim junacima van senjsko-udbinskoga odnosa, čiji su junaci Alija Đerzelez, Mujo Hrnjica, Alija Bojičić i starac Čejfan. Odabrali smo nekoliko primjera na kojima ćemo pokazati odlike njihove poetike. Počecemo od pjesama koje opjevavaju najvećega bošnjačkoga epskoga junaka – Aliju Đerzeleza. *Opet Sekul i Gerzelez* (79), prva od ukupno tri koliko ih ima, uspjeta epska slika, potpunoga epskoga sklada, djelo je Iva Jankovića. Pjesma počinje kako pobratimi, Đerzelez i vojvoda Janko, piju vino. Janko traži svome pobratimu da presretne i prepadne njegova sestrice Sekulu Banovića, kako bi što manje išao na megdane, jer može mlad poginuti. Janko među vojskom traži nekoga da uhodi brodove na Sitnici – jedini se prijavljuje Sekula. Na svome vrancu *leti* kosovskim poljem. Iz magle ga doziva junak, kaže da je ranjen pa da mu prekрати muke. U stvari, pred Sekulu:

⁴ Pjesme o Aliji Đerzelezu: 79 – *Opet Sekul i Gerzelez*, 148 – *Gerzelez*, 149 – *Otkud je Gerzelez*; o Muju Hrnjici: 93 – *Svadba i kavga*, 96 – *Uzajamno ropstvo*, 100 – *Propast Kladuše*, 117 – *Turčin – čoek*, 150 – *Bošnjak*; o Aliji Bojičiću: 44 – *Smrt Alije*; o starcu Čejfanu: 126 – *Starac Čejfan*.

*...iz magle je Turčin ispanuo,
na Dundulu konju velikome,
sijeda mu brada do pojasa,
u glavi mu zuba đavoljega,
krvave mu oči obadvije,
golu sablju nosi u rukama,
pod njim se crna zemlja trese... (86–92)*

Pred takvim junakom Sekula se prepane i krene bježati, ali ga *Turčin* sustiže. U taj čas Sekula:

*u strahu se maši buzdovana,
u strahu ga preko sebe bači –
vrag unese i nesreća crna,
udri starca među oči grdne,
pade Turčin pod konja viteza... (106–110)*

Sekula, od straha, ne vide da ga je ubio, već bježi ka ujaku kome ispriča što se desilo. Shvati Janko što je bilo i zavapi:

*Bog t' ubio, Banović Sekula!
Pogubi mi moga pobratima. (131/132)*

Zaključujemo, vezano za junaka Đerzeleza, pjevač velikome junaku daje svaku cijenu i važenje, a to što ga je ubio mlađani Sekula bilo je tek slučajna okolnost, a ne nikako junačka nadmoć.

Po sižeu ove pjesme značajan pjevač Petar Mrkaić ispjevao je neuspjelu pjesmu *Gergelez*. Pominjemo taj primjer jer nije riječ o nevještome pjevaču već o pogrešnome trenutku u kojemu je saopštio svoju pjesmu, služeći se poznatim sižeom. Vanredan je to pokazatelj kako pjevačevo kazivanje zavisi od niza okolnosti koje proizvode pjesmu. Kakve su se okolnosti u ovome slučaju zbivale možemo pretpostavljati, ali sigurna je činjenica – pjesma nije uspjela, jer ju je povukao pogrešan smjer. Uzetome materijalu presudilo je odsustvo trenutne pjesničke svježine i inventivnosti, čiji je rezultat – zakržljali pjesnički embrion velikoga ploda. Bez obzira što pjevač nasljeđuje određeni sadržaj, on mu finalni izgled daje po svome. Stoga je velika sakupljačeva sreća ako se sretne s pjevačem u njegovu pravome trenutku, mislimo na pjesmu. Svaki pjevač u svoju pjesmu unosi dio sopstvenih životnih ili pjesničkih svjetonazora. Slučaj pjevača Mrkaića potvrđuje rečeno, jer će pokazati tvoračko umijeće u pjesmi *Otkud je Gergelez* (149), ne ulazimo u valjanost rješenja o Đerzelezu porijeklu. Ali ako je Starac Milija mogao za svoga Relju Krilatoga reći da je *pazarsko kopile* ili za Marka Kraljevića – *turski pridvorica* ili da je Miloša

Obilića *rodila kobila*, zašto onda Mrkaić nije mogao proizvesti svoju verziju o porijeklu glasovitoga epskoga Alije Đerzeleza. Smatramo da se pjevač nije značajno ogriješio interpretirajući na svoj način porijeklo Đerzelezovo – vodio se jednim da je velikim i izuzetnim dano da imaju neko neuobičajeno porijeklo. Dato rješenje vidimo kao izričaj jednoga korpusa čiji svjetonazori u određenim momentima nadvladaju individualna posmatranja junaka. Mada, junak poput Đerzeleza zasluživao je inventivnije rješenje – riječ je o najvećem junaku bošnjačkoga mitskoga epskoga svijeta. Pjevač je pokazao vještinu izbjegavajući da ukalja đevojački obraz, stoga je uveo udovicu koja će u ljubavi s Radivojem stvoriti Đerzeleza. Pjesma uzlazi i kad kaže da boljega od Đerzeleza nije stizalo Romaniju – trojicu je hajduka svezao kao jednoga – Radivoja, Grujicu i Novaka. Ostalo je epski očekivan završetak.

Nećemo se saglasiti s Braunom kad kaže da „pojedinačna pesma gotovo nikada nije nova tvorevina. Ona većinom polazi od neke druge pesme, menjajući, pre svega, lične podatke“ (Braun 2004: 113). Da je tako nikad ne bismo imali lepezu pjesama o nekom junaku ili događaju. Svaki sljedeći pjevač krenuo je od prethodnoga sadržaja, ali na kraju puta pjesma je samo njegova. Mnogo je pjevača ispjevalo pjesme o Muju Hrnjici, u *Pjevaniji* ih je samo pet, a vrlo sadržajnu ispjevao je Mrkaić pod naslovom *Bošnjak* (150) u 404 stiha. Siže pjesme počinje tako da je veliki junak u nevolji – zapao je u dugove, da nema čime ni konja potkovati, da bi otišao caru u Stambol. Sa zadnjim majčini dukatom ide put Stambola: *Dobra konja, a boljeg junaka!* (28). Nadomak Stambola nailazi na đevojku koja mu kaže da će je car dati onome ko bude brži – Arap ili Mujo. Stambolije se klade na Arapa, a Mujo kaže sebi:

*Ta bolje je poginut junački,
neg' sramotno živjet na svijetu!* (325/326)

Mujo je izgubio trku, konja mu je ubio Arapin, a on u bijesu Arapina. Međutim, car mu daje đevojku, blago, bedeviju i još da dug oduži. Mujo se ponosan vraća u Bosnu i postaje bosanski vezir, pjevač kaže da poslije Kulina bana Bosna nije imala boljega, a majka ga upozorava i savjetuje:

*Prokleta ti moja hrana bila,
ako nećeš svakom sudit pravo,
siromahu i siromašici,
znaš li, sinko, mi kako smo bili?* (384–387)

Majka izgovara ove stihove jer „vladalac treba da je obazriv u stavovima i postupcima... da dela umereno, promišljeno i ljudski“ (Makijaveli 2009: 84). Složićemo se da „obeležja pojedinačne pesme jesu lični podaci: ličnost glavnog junaka, prostorni i vremenski okvir u koji je radnja uklopljena“ (Bra-

un 2004: 113), ali epsko slaganje pripada njezinu potonjemu kazivaču, manje ili više uspješno. Pjesma potvrđuje pjevačevu vještinu u građenju epskoga svijeta, koji je kadar da napravi prostranu i epski razuđenu sliku, s očekivanim epskim stankama. Nadasve, riječ je o pjesmi koja čuva i pazi junaka. Pjevač, iako odmaknut od svoga iskustvenoga prostora, ostao je na sigurnome tragu koji je inherentan prostoru osmanske kulture i uticaja, odnosno „najjača veza između autora i publike je nesumnjiv zajednički socijalni položaj i tomu primjerena posve ista ili slična ideologija“ (Hauser 1986: 81), što pjevač uzima kao obrazac.

Epski je obuhvatna i pjesma *Svadba i kavga* (93) Zaviše Petrova, koja govori o tome kako je barjaktar Vidak isprosio Hajkunu, Mujovu sestru, za Nikolu. Vidak dolazi u Udbinu, traži Hajkunu, a Halil kaže da će je dati uz uslov da je ne pokrsti i da je drži dobro. Sve ide mirnim tokom do momenta kad dolazi Tale od Orašca i traži od Halila da mu izda svatove. Pjevač je slijedio tradiciju koja Tala prikazuje kao nezadovoljnika koji kavgom suzbija svoj bijes. Tako Halilovo odbijanje izaziva Talevu reakciju:

*Najedi se Budalina Tale,
on otide u kamenu londžu,
on u londžu da ispija vino. (120–122)*
Prethodno je pjevač ovako opisao Talevu pojavu:
*...na njega su gaće od klašanjah,
proz gaće mu propala koljena,
a na njega od šajka haljina,
proz rukave promolio lakte,
a proz kapu perčin mu propao;
na kulašu gola drvenica,
s jedne strane okovata balta,
a s druge strane teška topuzina,
no mu topuz prekrivio baltu,
na kulašu sadno napravio... (196–205)*

Ovđe ćemo iskoristiti priliku da napomenemo kako je slično Tala opisao i Međedović u *Ženidbi Smailagić Meha*. Pjevač vodi pjesmu dalje na način što uvodi sestru Nikolinu koja izmoli Halila da vidi Hajkunu, brzinom je pokrsti, a Halil joj reče da će on nju *poturčiti*. Bijesan traži od Tala da pokupi Orašane a on će Udbinjane, i Čejvan starac da dovede svoju vojsku. Nakon darivanja svatova pred Mujovim dvorom, pristizu vojske. Tale posijeće kapetana Petra da bi zametnuo kavgu. Nastao je krvavi boj, magla je pokrila bojno polje. Kad se razmanula magla vila je videla, od pet stotina svata, samo barjaktara Vidaka, Nikolu i Hajkunu. Vidak se bori protiv Tala i trista Orašana,

Halila, Osmana Tankovića, Muja i Udbinjana, ali i starca Čejvana. Ranio je Halila i ubio Osmana. Vidak nalazi samu Hajkunu, koja mu kaže da je Nikola pobjegao u grad i traži da je Vidak uzme za sebe. Starac Čejvan udara na Vidaka, koji bježi. Vidaka srijeće otac i ubija starca i ranjenoga Halila. Pjevač uspješno drži pjesmu u ustanovljenoj epskoj kompoziciji.

Starac Čejfan u prethodnoj pjesmi ovlaš je prikazan. Međutim, u pjesmi *Starac Čejfan* (126) pjevač ga je predstavio kao velikoga i ostarjeloga ratnika, ali još megdanske snage, kome druga strana daje kvalifikativ: *Dobar Turčin na dobru dorinu*. Čejfan je autoritet, snaga i povjerenje, pa tako njegovo pitanje o šćiaru vojska shvata kao junački imperativ i podstrek mladim junacima. Međutim, on nije pustolov već odmjeran i oprezan čovjek velikoga životnoga i ratničkoga iskustva. Stoga će Talev prijedlog da poharaju Smiljanića dvorove, jer je Smiljanić u Sremu, Čejfan ovako prokomentarisati.

Bilah tespih ne primjenjuj, Tale!

*Avah, Tale, ispali ti zubi,
zlu ti riječ reče u družinu,
vidiš, Tale, oč'ma ne vidio
po ovome polju Zečevome,
nit orato, nit je kad kopato,
te se ove provalije grade,
sve od kosti konjske i junačke.
Ja sam išâ jednom na Kotare,
poharismo ognjem opalismo,
porobismo malo i veliko,
i dođosmo zdravo na Zečevo,
pa sjedosmo robje dijeliti:
svakom drugu po rob dopanuo,
mene daše dvije starješinstva,
tek mi robje bjesmo dijelili,
al'evo ti Cmiljanić-serdara
sa njegovom braćom od Kotara
udrio nam su četiri strane,
a šta ću ti dalje kaževati,
od nas oka ne uteče živa
do jednoga mene na đoginu
i na mene sedamnaes'ranah,
na đogatu dvades'i četiri,
već ja turih ruke na kabare
da ne trčem više na Kotare. (58–83)*

Veliki ratnik i mudri starac ne dvoumi se da to okarakteriše kao zlu riječ, jer može pokrenuti mladost i neiskustvo u opasnu avanturu. U prilog daje svoj primjer, kao opomenu i nauk, ali mladalački potentnom Ogojenom-Alilu, koji je takođe dobar junak, milozvučnije su Taleve riječi da je Anđelija sestra Smiljanićeva. Bez opreza i misli mladi junak skočio je put Kotara. Starac je postupio kako je jedino mogao – mora za njima. Dok su Udbinjani dijelili plijen napao ih je Smiljanić, sve ih pobio, a jedino je Čejfan, kao glas razuma, izbjegao smrt. I pjesma o Aliji Bojičiću (44) Bracoke Bjelopavlića, primjer je epske dorečenosti i sklada. U njoj silni i prijeki udbinski junak Alija pod Janjošem gradom ubija kralja, prethodno odgovorivši na sva njegova pitanja vezana za sudbinu njegova oca, majke, žene i sinova. Prijeki junak nije imao strpljenja za dalja propitivanja pa je ubio kralja, dosadio mu je pitanjima.

Zaključak

Za *Pjevaniju* možemo reći ono što je Tvrtko Čubeljić kazao o osnovama usmene književnosti, a to je da „nije ni pučka, ni seljačka, ni analfabetska, ni anonimna, ni tradicijska, nego da predstavlja u svojim najboljim, ali ne malobrojnim ostvarenjima određeno stvaralačko-umjetničko htijenje s razrađenom autonomijom, književnim jezikom, specifičnom poetikom oblikovanja i osebnim motivsko-tematskim svijetom“ (Čubeljić 1970: XVIII). To čini da zbirka u današnjem vremenu znači vrijedan dokumenat usmene epike. Osmanska osvajanja Balkana nijesu imala isključivi izraz u politici i ekonomiji, već su se srazmjerno razlila na sve društvene tokove i pritoke, pa i na kulturi, a jedno njezino područje bila je usmena književnost. Usmeno stvaralaštvo izraz je vjerovanja, razmišljanja, pamćenja, stvaranja, zajednice ili naroda koje je nastajalo u sadejstvu prostranih basena prošlosti i sadašnjosti. Čitav život, svaki njegov impuls, sadržan je u usmenome stvaralaštvu. U društvima kojima je nedostajala dovoljno razuđena i razvijena pisana književnost bilo je plodno tle za pojačano zanimanje za usmenu književnost. Posmatrano je i doživljavano kao čuvar prošlosti i živo šecanje na stare junake i njihovu slavu. Usmeni književni tekst imao je sposobnost da u sabere elemente različitih kultura, što govori da nacionalne posebnosti u južnoslovenskom epskom prostoru nikad nijesu bile isključive za bliže ili dalje uticaje. Pjesme iz *Pjevanije* su nam pokazale kako su se bošnjačke usmene epske teme, junaci i događaji iskazivali u drugim epskim sredinama, te kako je nova sredina uticala na sadržaj pjesme, što je uočljivo kroz *Pjevanijine* pjesme o bošnjačkim junacima. Naglasćemo samo jedno: značajno je izostala jedna od obilježavajućih odlika bošnjačke junačke pjesme, tj. „težnju narodnog pjevača da što ljepše opiše junaka, njegovu kičenu odjeću i oružje, zatim konja i bogatstvo

opreme...“ (Frndić 1969: XVII) I pored takvog zapažanja našli smo primjera koji slijede prethodnu poetiku, kojom su novi pjevači čuvali neraskidivi trag sa starim sadržajem.

Radosav Medenica, baveći se поближе zbirkom, naveo je nekoliko razloga koji su omeli *Pjevanjinu* književnu plovidbu morima i okeanima usmene epike. Pobrojao je nesistematičnost tekstova, odsustvo valjanoga odabira pjesama – nije slijedio antologičarski izbor, neselektivan odabir pjevača, nedosljedno ispisivanje njihovih imena, intervencije u pjesmama, neusaglašenost naslova i sadržaja pjesama – Aranitović je zadržao autorove naslove u svome izdanju. Neka sve stoji što Medenica zamjera Sarajliji, ipak *Pjevanija* je, današnjim gledanjima na usmenu književnost, jedan od dragulja sabirnica usmene poezije. To je zaliha za istraživanje u nekoliko pravaca: prvo, popisala je veliki broj pjevača, predstavljajući ih makar s po jednim tekstom; drugo, ukazala je na pravce prostiranje stare epske tematike; treće, sadrži neke motive koje će ondašnji ili kasniji pjevači maestralno pjesnički izoblikovati; četvrto, pokazala je epske preokupacije, u tematskome smislu, na jednom relativno malome prostoru; peto, pomaže u usporedbi *Pjevanijinih* pjesama s pjesmama drugih, ranijih ili kasnijih, pjesničkih zbirki. Zahvaljujući Milutinovićevu pristupu, sa svim nedosljednostima i razbarušenošću, dobili smo usmenu epiku datoga trenutka u datome prostoru, kao i smjerokaz u kojim su se pravcima kretale stare epske teme.

Literatura

- Berk, P. (2010). *Osnovi kulturne istorije*. Beograd: CLIO.
- Braun, M. (2004). *Srpskohrvatska junačka pesma*. Beograd: ZUNS, Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Vukova zadužbina.
- Čubelić, T. (1970). *Usmena narodna retorika i teatrologija*. Zagreb: Štamparsko-izdavački zavod Zrinski.
- Đurković, Ž. (1992). *Sarajlija i Njegoš*. Nikšić: UNIREKS.
- Frndić, N. (1986). *Muslimanske junačke pjesme*. Zagreb: Stvarnost.
- Hauser, A. (1986). *Sociologija umjetnosti 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Karadžić, S. V. I–IV. (1969). *Srpske narodne pjesme*. Beograd: Prosveta.
- Kilibarda, N. (2012). *Studije i ogledi o crnogorskoj usmenoj književnosti*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Kilibarda, N. (2012). *Usmena književnost (Istorija crnogorske književnosti – knjiga 1)*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Kuba, L. i Koking, Dž. (2003). *Metodologija izrade naučnog teksta*. Podgorica: CID.
- Latković, V. (1967). *Narodna književnost*. Beograd: Naučna knjiga.

- Makijaveli, N. (2009). *Vladalac*. Beograd: Mono i Manjana.
- Medenica, R. (1975). *Naša narodna epika i njeni tvorci*. Cetinje: Obod.
- Milutinović, S. S. (1990). *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*. Nikšić: NIP Univerzitetska riječ.
- Petrović, P. I Nj. (2001). *Djela*. Podgorica: CID.
- Petrović, P. II Nj. (2005). *Djela*. Podgorica: CID.
- Petrović, P. II Nj. (2011). *Ogledalo srpsko – Njegoševa antologija usmene deseteračke epike*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Šmaus, A. (2011). *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*. Beograd: ZUNS, Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Vukova zadužbina.
- Velek, R. i Voren, O. (1985). *Teorija književnosti*. Beograd: Nolit.

Aleksandar ČOGURIĆ

**POEMS ABOUT BOSNIAK AND SENJ
HEROES THROUGH MILUTINOVIĆ'S
*PJEVANIJA CRNOGORSKA I HERCEGOVAČKA***

Pjevanija crnogorska i hercegovačka is a collection of epic decasyllabic poems, sung by singers from *Montenegro* and *the Highlands*. The poems celebrate the great battles of Montenegrin history, local conflicts between Montenegrins and Ottomans, the Crnojević family, epic heroes (Marko Kraljević, Bajo Pivljanin, beg Ljubović, Alija Đerzelez, Mujo and Halil Hrnjica, Tale from Orašac, Osman Tanković, Čuprilić vezir, Alija Bojičić, old man Čejfan, Stojan Janković, Ivo Senković, Ilija Smiljanić, Novak, Radivoje and Grujica). *Pjevanija* directs research in various directions: for example, the singer and the sung repertoire; the spreading of old epic themes; the presence and treatment of recurring motifs; epic preoccupations in a delimited epic domain; comparisons with songs from other, earlier or later, poetic collections.

The work focuses on the research of the corpus of songs that celebrate the relationships of Senj and Udbina heroes, and other situations in which Bosniak heroes acted. Although the songs were sung by Christian singers in their own way, the poems depict Bosniak events, heroes, and domain. More dominant Christian heroes consider Bosniaks as their equals: old Čejfan – a great warrior and duelist, man of authority and trust, heroic imperative, temperate and cautious, of great life and warrior experience. The songs *Predrago je preskupo*, *Opet Smiljanić*, *Komnen*, *Bošnjak*, *Svadba i kavga*, *Starac Čejfan* are part of the singing skill in constructing a world in epic poems which is consisted of vast and intricate images.

Keywords: *Pjevanija*, *epic poems*, *Bosniak heroes*, *Senj heroes*